

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ

Павло Гриценко

«ТА ІН.» (НОТАТКА ДО РОЗЛОГОЇ ТЕМИ)

Короткий вираз *та ін.*, що є згорнутим аналогом виразів *та інше, та інші*, автори часто використовують у писемних текстах різних стилів, насамперед наукового, науково-популярного, публіцистичного, чим досягають стислості викладу, уникаючи називання розлогих рядів однорідних об'єктів, предметів, осіб, явищ, подій. З цією ж метою використовують і формули *і под.* (= *і подібне*), *і т. под.* (= *і таке подібне*), *тощо*, хоча функціонально наведені вирази не завжди ідентичні, їх добір, контексти використання залежать від різноманітних чинників. Для читача залишаються невідомими ті елементи ряду, які усічено і сховано за *та ін.* (чи іншими скороченнями наведеного ряду), напр.: *Великий внесок у формування банків даних у галузі океанографії і гідрометеорології, морських живих ресурсів, батиметрії тощо зробили українські науково-дослідні інститути* (З наук. літ.). Створюється враження, ніби для автора (а відтак – і для читача) не важливо, хто (чи що) стоїть за такими скороченням, не цікавить увесь ряд об'єктів, неповноту якого підкреслюють ці спеціальні елементи тексту.

Зауважимо, що одним із типових текстів з *та ін.* є бібліографічний опис наукових праць, уміщений у кінці видань, у тих випадках, коли авторство належить не одній-двом особам. З авторського колективу для таких клішованих прикінцевих описів книги обирають три перших чи лише перше прізвище;

нерідко це ім'я найбільш титулованого серед авторів, частіше – ім'я першого за списком автора, напр., *Етимологічний словник української мови: У 7 т./Ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.* – К.: Наук. думка [...]. – Т. 5: Р-Т/Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. – 2006 (перше *та ін.* – це В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко, друге – В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота), хоча на цій же сторінці наведено повний список авторів 5-го тому словника, проте стандарт бібліографічного «метелика» залишається незмінним; в описі «Фразеологічного словника української мови» (К.: Наук. думка, 1993) зазначено: Уклад. В. М. Білоноженко *та ін.*, хоча над словником працювало 12 авторів; у «Словнику фразеологізмів української мови» (К.: Наук. думка, 2003) з 5 авторів так само названо лише першого за списком + *та ін.* Наведені приклади є типовими для наукових, довідкових видань, їх структура відповідає вимогам затверджених бібліографічних стандартів, їх можна було б не зауважувати. Проте з книжок ці мікротексти переносять до зведених бібліографій, довідників, електронних інформаційних систем, у яких такі бібліографічні описи репрезентують відповідні видання, зокрема, й авторів та редакторів. Поза книжкою з цих описів *та ін.* вже не можна «семантизувати», ідентифікувати з авторським чи редакторським колективом, для цього необхідно взяти до рук саму книжку. За таких умов годі довідатися, хто створив фундаментальну багатотомну працю, якщо на шляху пошуку постають лише одне прізвище-репрезентант великого колективу авторів і всемогутнє *та ін.* І веде це *та ін.* (відповідно до затверджених стандартів!) у нетрі забуття імен і постатей неназваних осіб чи наукових колективів, мимоволі стверджуючи різноранговість співавторів і різновеликість їхнього внеску у створення праці.

Якщо у ситуації з бібліографічними описами уживання *та ін.* є зрозумілим, хоча й небезсумнівним щодо доцільності з огляду на самоочевидні інформаційні втрати, то в багатьох випадках мотиви уведення у тексти *та ін.* (чи синонімічних формул) не такі прозорі. Це загострило увагу до контекстів, ситуацій уживання скорочених словесних формул, що розкрило деякі особливості їх функціонування і семантики.

Спершу кілька контекстів уживання. У «Передмові» до «Програми для збирання матеріалів до Діалектологічного атласа української мови» зазначено: *Підготовча робота в справі організації збирання матеріалів для складання Діалектологічного атласа української мови розпочалась у 1939 р.: було складено тт. П. С. Лисенком, Ф. Т. Жилком та ін. питальник...* (К., 1948, с. 3; 2-е вид., К., 1949, с. 5). У цьому висловленні *та ін.* приховує ім'я мовознавця М. А. Жовтобрюха, яке в Україні першого повоєнного десятиліття було під забороною. Отже, *та ін.* не лише скорочує перелік авторів, а насамперед цілеспрямовано табує, утаємничує ім'я особи, згадування якої за тогочасних політичних обставин могло мати небажані наслідки для автора та його праці.

Л. А. Булаховський, пишучи про свого колегу відомого мовознавця Миколу Кузьмича Грунського, зазначив: «... написана ним *разом з іншим автором* книга «Історія форм української мови» (Харків, 1931)...» [Мовознавство. – 1952. – № 10. – С. 163]: «іншим автором» був Пантелеймон Кіндратович Ковальов (пізніше – Ковалів) (1898 – 1973), який з 1944 р. жив в еміграції (з 1949 р. в США). Тогочасна радянська цензурна ситуація не допускала згадок імен тих осіб, які в роки війни з будь-яких причин опинилися поза СРСР; порушення цього припису могло спровокувати заборону видання, вилучення друкованих видань з бібліотек, а за умови неможливості вилучення таких видань діяли циркуляри щодо «вимазування, вичищення» небажаних імен у виданнях, які залишали у фондах бібліотек. Л. А. Булаховський цінував згадану працю М. К. Грунського і П. К. Ковальова, яка на той час була єдиним систематизованим курсом історичної морфології української мови, вкрай потрібним для нової генерації істориків мови, тому вдався до своєрідного утаємничення імені одного з авторів. Цим шляхом пішли й інші дослідники, покликаючись на цю працю без згадування імені П. К. Ковальова, але вдаючись до *та ін.* (СС. 1, 59 і наст.). Згодом, за сприятливіших обставин, покликання на обох авторів стали дозволеними, не викликали репресивної реакції цензури; в українському мовознавстві прізвище П. К. Ковальова відновлено у праці С. П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови» (К., 1964-70), проте відсутнє в академічному виданні «Історія української мови. Морфологія» (К., 1978).

В Україні у післявоєнний час довго не можна було згадувати у публікаціях імені Ю. В. Шевельова. У 1949-50 рр. доля цього вченого не була відомою і його вчителю Л. А. Булаховському, який готував до видання «Курс сучасної української літературної мови», створений переважно у передвоєнні роки. Серед авторів був і Ю. В. Шевельов, якому належав викінчений розділ «Просте речення». Перед Л. А. Булаховським як редактором «Курсу...» і керівником академічного мовознавчого інституту постала проблема: або приховати ім'я Ю. В. Шевельова і зберегти й надрукувати його працю, або відкласти друкування колективної праці, доки інший хтось не напише відповідний розділ. Цього разу, коли було названо авторів усіх інших розділів праці, поліфункціональне *та ін.* не могло врятувати. Довелося до розділу авторства Ю. В. Шевельова придумувати езопову примітку: *Опрацював за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР Л. А. Булаховський* [6: 5], що убезпечило довгоочікуване видання від ударів цензури.

Набір езопових словесних формул, якими приховували імена авторів, був розгалуженим. Це і невиразне *дехто, це дехто*, і *окремі з [...]*, і *деякі*. Так, С. Зерова у спогадах про чоловіка (готувала до видання в Москві) зазначила: «Зеров належав у той час до невеликої, але своєрідної й талановитої групи так званих «неокласиків». У її складі були ще Максим Рильський, який щиро приятелював у ті роки з Зеровим, П. Филипович, М. Драй-Хмара та *це дехто*». Це *це дехто* заторкнуло Ю. В. Шевельова як редактора закордонного видання спогадів про М. Зерова [7], який про текст спогадів зауважив: «У деяких місцях текст аж сам напрошується на зміну. Наприклад, говорячи про неокласиків, Софія Зерова називає чотири імені і згадує якихось *і інших*. Ці *і інші* – це тільки одна особа, Освальд Бургард (Юрій Клен), якого не можна було згадувати під радянською цензурою» [3: 84].

Наведені приклади виразно ілюструють іншу порівняно із сигналом усічення розлогого однорідного ряду назв функцію *та ін.* (і синонімів) – функцію табуїзації, приховування імені об'єкта називання.

Неназивання імені автора не завжди сповна приховувало автора, оскільки його можна було упізнати, ідентифікувати за названою працею чи іншим інформаційним натяком, без пря-

мого називання праці. Так, в огляді східнослов'янської лінгвогеографії у 1952 р. Ф. Т. Жилко зазначив: «Була спроба скласти лінгвістичні карти білоруської мови (1928)» [2: 11]. На тлі докладно названих у роботі Ф. Т. Жилка вітчизняних і зарубіжних авторів та їхніх праць неухвага до імені неназваних автора і праці є примітною. Проте і цього разу спостерігаємо езопові словесні прийоми: адже йдеться про відомого славіста П. О. Бузука (репресований 1934-го, знищений 1937-го, реабілітований 1956-го) і його працю «Спроба лінгвістична географія Беларусі» (Ч. 1, вып. 1. – Менск, 1928. – 113 с. + 20 карт), яка була цінним досвідом у становленні лінгвогеографічного методу; вказівки на рік опублікування дослідження та його стосунк до білоруської діалектології фахівцям вистачало, щоб безпомилково ідентифікувати автора і його працю, не порушуючи приписів цензури щодо згадування «небажаних» імен, постатей.

Прийоми, до яких вдавалися автори в умовах творчої несвободи, мали не тільки вербальний, а й акціональний характер. Нерідко задля видання своїх творів в умовах цензурних обмежень чи можливих переслідувань автори вдавалися до псевдонімів, криптонімів, інколи вдавалися і до радикальніших заходів – прибирали імена «дозволенних» авторів, формально зрікаючись своїх творів. Таким шляхом, як відомо, пішов П. О. Куліш, який, маючи припис про заборону друкування своїх творів, у 1852-53 рр. в «Современнике» надрукував історичний роман «Алексей Однорог», прибравши псевдонім *Николай М.* (= Микола Макаров, який – з ризиком для себе – дозволив скористатися своїм ім'ям своєму товаришеві П. Кулішеві) [5]. Такі зміни «авторства» для непосвячених зневиразнювали чи ускладнювали реальну історію текстів, з часом створюючи труднощі для встановлення справжнього авторства. Так, Г. Кочур змушений був докласти значних зусиль, щоб засвідчити і відновити авторство перекладів М. Зерова, які О. І. Білецький у роки репресій надрукував в «Античній літературі» (1938) анонімно, а упорядники «Хрестоматии по римской литературе» (1958) – під іншими іменами, оминувши ім'я М. Зерова за традицією [4: 353-355].

Таким чином, вираз *ta in.* у текстах може виконувати різні функції: стилістично однопланову, коли сигналізує про виправдане для структури тексту усічення рядів назв однорідних

об'єктів, насамперед неосіб; різнопланові, коли стосується назв осіб, де міг заступати усічені елементи ряду назв осіб чи бути засобом цілеспрямованої табуїзації неназваної особи. В останньому випадку вираз *та ін.* стає – з найнесподіваніших позамовних причин – ситуативним субститутом антропоніма.

Сьогодні за *та ін.* не завжди добачають реальну ситуацію заступлення конкретного антропоніма, не завжди розуміють доцільність і мотиви появи у тексті цієї стилістично невиразної словесної формули, особливо у текстах часово віддалених. Такі вербальні метаморфози стають зрозумілими, можуть бути пояснені лише у контексті відповідної епохи, оскільки вони є знаками і маркерами цієї епохи.

Таким чином, короткий вираз *та ін.* може бути не лише дискурсивним текстотвірним елементом, а й рельєфним штрихом, здатним вияскравити мовну і соціокультурну ситуацію відповідного часу.

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із слово-зміни та словотвору. – Ужгород, 1960.
2. Жилко Ф. Т. Діалектологічний атлас української мови (Проспект). – К., 1952.
3. Київські неокласики / Упор. В. Агеєва. – К., 2003.
4. Кочур Г. Література та переклад. – К., 2008. – Т. I.
5. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. – К., 2009. – Т. 2.
6. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховсько-го. – К., 1951. – Т. 2.
7. Слово. Збірник 5. Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи. – Едмонтон, 1973.